

EGY CENZÚRÁZOTT *CUPIDO*-KÉZIRAT 1764-BŐL

REZÜMÉ

A dolgozat Gyöngyösi István Csalárd Cupido című költeményének Surányi György által 1764-ben lemásolt és cenzúrázott kéziratával foglalkozik. Tanulmányomban egyrészt vizsgálom, hogy a kézirat a Csalárd Cupido melyik főváltozatát örökölte, másrészt igyekszem bemutatni, hogy mit is jelent maga a cenzúrázás, s megpróbálom feltérképezni azokat a szempontokat, amelyeket a másoló a vers átalakítása során figyelembe vehetett.

KULCSSZAVAK: Gyöngyösi István, Csalárd Cupido, cenzúra, 18. század, költészettörténet

ABSTRACT

A Censored Cupido Manuscript from 1764

The study deals with István Gyöngyösi's poem, the Csalárd Cupido, which was copied and censored in 1764 by György Surányi. I examine which one of the main versions of Csalárd Cupido can be found in the manuscript. My next question is what censorship itself means in this case, and I also try to discover the copier's considerations which led to the modification of the poem.

KEYWORDS: István Gyöngyösi, Csalárd Cupido, censorship, 18th century, history of poetry

A *Csalárd Cupido* című Gyöngyösi-versnek több szövegváltozata maradt fenn. Ezeket eredetileg két csoportra osztotta a szakma. Eddig kizárólag a „rövid”, négyrészes verziót volt szokás hiteles – tehát valóban Gyöngyösi által írt – szövegnek tartani, melyet két kézirat örökölt.¹ A „hosszú”,

¹ Mérei Sándor kézírata (OSZK, Quart. Hung. 186.), illetve a Barsszentkereszti kézirat, mely Stoll Béla bibliográfiájának híradása szerint valaha „a besztercebányai püspökség barsszentkereszti [ma garamszentkereszti] kastélyának könyvtárában volt. E könyvtár a turócszentmártoni Maticába került; a Gyöngyösi-kézirat azonban 1954-ben nem volt ott megtalálható”. STOLL Béla, *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Buda-

ötreszes verzió ezzel szemben a másolók, a kiadók, különféle imposztorok hamisítványainak minősült, amit ebből adódóan nem is vetettek alá részletes szövegelemzésnek. A legutóbbi kutatások azonban igazolták, hogy e hosszú verziókat is Gyöngyösi írta. Ezt az ötletet – mindenféle argumentáció nélkül – már Orlovsky Géza felvetette 2004-ben megjelent tanulmányában,² 2019-ben pedig Latzkovits Miklós ténylegesen igazolta a hosszú verziók hitelességét.³

A *Csalárd Cupido textológiája* című dolgozatomban⁴ megkísérleltem számba venni a hosszú verziók összes fennmaradt nyomtatott és kézíratos 18. századi szövegforrását, majd felvázolni az ötreszes mű keletkezés-történetét. Az elvégzett textológiai jellegű elemzés révén megállapíthatóvá vált, hogy a hosszú *Cupido* szövegei maguk is két nagy csoportra oszthatók, tehát a műnek összesen három főváltozata maradt fenn,⁵ sőt ezek keletkezési sorrendje is kikövetkeztethetővé vált. Először készült el a vers rövid változata. Badics Ferenc ezt jelentette meg kritikai kiadásában,⁶ s ez látott napvilágot a Jankovics József és Nyerges Judit által készített legutóbbi népszerűsítő kiadásban is.⁷ Gyöngyösi azonban később átdolgozta a verset, így jött létre egy hosszabb, több mint 100 strófával meg bővített

pest, Balassi Kiadó, 2002, 130. Utóbbi kiadva: GYÖNGYÖSI István, *A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek Géniusa*, kiad. RUPP Kornél, Budapest, Franklin Társulat, 1898 (Régi Magyar Könyvtár 6), 3.

² ORLOVSKY Géza, *Gyöngyösi István művei*, Irodalomtörténet 3(2004), 424.

³ LATZKOVITS Miklós, *Gyöngyösi és az imposztorok: ki írta Gyöngyösi verseit?*, Irodalomtörténeti Közlemények 123(2019), 263–300.

⁴ A dolgozat szóbeli változata 2020. szeptemberében elhangzott az egi REBAKUCS konferencián (Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet, Eger, 2020. szeptember 3–5.). Megjelenés alatt a konferencián elhangzott előadásokat publikáló tanulmánykötetben.

⁵ Hasonlóan a Florentina-drámához. Erről ld. LATZKOVITS, *i. m.*, 293., és LATZKOVITS Miklós és MÉSZÁROS Zoltán, *Ki írta Gyöngyösi Florentináját?*, Irodalomtörténeti Közlemények 109(2005), 469–493.

⁶ GYÖNGYÖSI István, *Összes költeményei*, közléteszi BADICS Ferenc, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1937 (Régi magyar költők tára, XVII. Századbeli Magyar Költők Művei), III, 97–190., 198–209.

⁷ GYÖNGYÖSI István, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában épített Dédalus temploma – Heroida fordítások*, szöveggond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Budapest, Balassi Kiadó, 2003 (Régi Magyar Könyvtár, Források 13), 9–98., 329–334.

verzió (a továbbiakban H1 *Cupido*).⁸ A 18. századi nyomtatványok mind e változatot őrzik,⁹ vagyis hosszú időn keresztül ezt olvasta mindenki, s a vers nagy népszerűségét is ezeknek a kiadványoknak köszönhette.¹⁰ Gyöngyösi azonban még egyszer átdolgozta a költeményt. Ez a harmadik főváltozat szintén egy hosszú verzió (a továbbiakban H2 *Cupido*),¹¹ mely kizárólag kéziratos forrásokban maradt fenn. Úgy tűnik azonban, az utolsó átdolgozás során Gyöngyösinek már nem állt módjában teljesen befejezni a költeményt, s a szerző néhány új szöveghely esetében már nem tudta elvégezni új és régi teljes összecsiszolását.¹²

Munkámhoz tehát összesen öt nyomtatott és hat kéziratos 18. századi szövegforrást használtam, jöllehet a versnek létezik még egy 18. századi olyan kéziratos másolata is, mellyel a szoros értelemben vett textológiai elemzés során nem lehetett mit kezdeni. Ennek oka, amit a kézirat másolója maga is hangsúlyoz, hogy a költemény ezen verziója erősen cenzúrázott. Jelen írásomban egyrészt azt szeretném megvizsgálni, hogy e változat a *Csalárd Cupido* melyik szöveghagyományához tartozik, másrészt pedig azt, hogy mit is jelentett maga a cenzúrázás.

⁸ Jelenleg ismert forrásai az 1734-es editio princeps, egy ma Kassán őrzött kézirat (Východoslovenské múzeum VSM P. č. 1085.), illetve egy ismeretlen másoló által készített kézirat (OSZK, Quart. Hung. 4151).

⁹ Mindegyik 18. századi nyomtatott kiadás az editio princeps szövegén alapul. Dugonics összkiadását nem számítva ezek a következők: Buda, 1751; Buda, 1752; [Győr], 1754; Buda, 1772. Nyerges Judit Gyöngyösi-bibliográfiájában vélhetőleg sajtóhiba okán, és vélhetőleg az 1754-es editio helyett egy 1764-es (szintén győrinek feltételezett) kiadásról történik említés. Nyerges bibliográfiájából az 1754-es kiadás hiányzik. *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia*, szerk. NYERGES Judit, Budapest, 2006, <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm> (Hozzáférés: 2020. 06. 26.)

¹⁰ Teljes modern kiadása nincs. Az editio princepsből a vers legproblémásabb II. részét kiadta Orlovsky Géza, Bene Andrea és Juhász Milán. ORLOVSKY Géza, BENE Andrea és JUHÁSZ Milán, *A Csalárd Cupido kétes hitelű második éneke = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Budapest, Reciti, 2010, 59–79.

¹¹ Jelenleg ismert forrásai Lossonczi László (OSZK, Oct. Hung. 1079.), Palotai György (OSZK, Oct. Hung. 762.), Réthey Ádám (Kecskemét, Református Egyházközség Könyvtára, K 188.) másolatai. Utóbbihoz díjmentesen jutottam hozzá, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani Bán Magdolnának és Lipóthné Gyulai Anikónak.

¹² Erről ld. LATZKOVITS, *i. m.*, 282–283., valamint említett, megjelenés alatt lévő dolgozatomat.

A másoló, Surányi György 1764-ben Elefánton jegyezte le a verset, méghozzá egy nemes kisasszony, Nedecki Julianna számára.¹³ A kéziratban egy ötrészes változat olvasható. Minthogy mind a H1 *Cupido*, mind pedig a H2 *Cupido* rendelkezik olyan strófatöbbletekkel, melyek a többi főváltozathoz hiányoznak, s mivel textológiai érvek szólnak amellett, hogy e különbségek nem másolási hibából adódnak, e strófatöbbletek hiánya vagy megléte perdöntő a Surányi-féle kézirat megítélését illetően. A H1 *Cupidó*ban összesen hét ilyen strófatöbblet olvasható. E versszakok közül három megtalálható Surányi kéziratában is, nem leljük nyomát azonban a H2 *Cupido* strófatöbbleteinek. Ez tehát bizonyossá teszi, hogy Surányi a H1 *Cupido* verzióját másolta.

Úgy látszik, a másoló előtt egy nyomtatványról készült kéziratos verzió feküdt. Mindez a 18. századi *Cupido*-nyomtatványok egy speciális tulajdonságával függ össze, melyről említett dolgozatomban beszéltem. Az editio princeps kiadója ugyanis több szövegforrást, sőt több főváltozatot használt fel kiadói munkája során.¹⁴ Egyrészt egy rövid változatot (méghozzá egy olyat, mely leginkább a Barsszentkereszti kéziratban örökített szöveggel egyezett), illetve a H1 *Cupido* valamely szövegváltozatát. Surányi verziójában ugyanez a kevert szöveg olvasható, ezért forrásának mindenképpen nyomtatványról kellett készülnie. Fontos ehhez hozzátenni, hogy a H1 *Cupido* szövegét megőrző többi kézirat nem kontaminált, csak a nyomtatványok. Íme néhány példa ennek igazolására:¹⁵

¹³ Lelőhelye: OSZK, Quart. Hung. 2397. A kézirat elejéből két lap hiányzik (a 4v. és 5r. között). Ez pontosan 28 strófa kiesését jelenti. A könyvtári oldalszámzás egyébként folyamatos, tehát Surányi másolata már eleve hiányosan került az OSZK gyűjteményébe.

¹⁴ Ez nem feltétlenül meglepő, mivel egy szöveg sajtó alá rendezőjéről nagyon könnyű elképzelni, hogy a hiteles kiadás érdekében akár több szövegforrást is beszerez. A szövegahagyományozódásnak erről a módjáról, a recensio aperta jelenségéről ld. VADAI István és SINKA Zsófia, *Fától az erdőt: Balassi Bálint istenes énekeinek szövegkritikai problémáiról* = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XXX, Balázs Mihály köszöntése*, összeáll. FONT Zsuzsa, ÖTVÖS Péter, Szege, 2011, 412–426., ill. VADAI István, *Lucretia hálójában*, Irodalomtörténeti Közlemények 120(2016), 683–708.

¹⁵ A példákat idéztem említett dolgozatomban is, ott azonban Surányi kéziratát még nem olvastam hozzájuk.

Barsszentkereszti kézirat,
nyomatványok, Surányi kézirata¹⁶

Összes többi szövegforrás¹⁷

Es kérdezi, hogy-ha vagyon-é ked-
vemben
(III/94, p. 49)

És kérdi kedvesen, vagyon é kedvem-
ben,
(III/94, p. 67)

Hogy **helyt találjanak**, lót-fút sok szol-
gája,
(IV/40, p. 62)

Hogy **fel találjanak**, lott fut sok szolgál-
ja,
(IV/40, p. 84)

Mert meg-tsonkított szólló eszkö-
zében.
(IV/118, p. 72)

Mivel hogy meg csonkúlt szólló esz-
közében.
(IV/119, p. 98)

Kit-is mutogató jelekkel kér szépen,
(IV/135, p. 74)

A kit jelek által mivel hogy kér szé-
pen,
(IV/136, p. 102)

Azt, hogy Surányi nem közvetlenül nyomtatványról másolt, abból lehet sejteni, hogy Nedecki Juliannához szóló ajánlásában az általa használt forrásból hiányzó „leveleket” emleget: „jó lehet azon historia óságára nizve már szakadozott s **ennyihán levél héjávalis** lett légyen...” Az is megállapítható még, hogy Surányi forrása az editio princepsét másolta. Kronológiai szempontból ugyan még három nyomtatvány jöhetne szóba: az 1751-es, illetve 1752-es budai kiadások és az 1754-es, feltehetően győri nyomtatvány. A következő szöveg hely azonban kizárja annak a lehetőségét, hogy Surányi forrása a budai kiadások valamelyikét másolta volna:

Editio princeps, 1754-es kiadás, Surá-
nyi kézirata

1751-es és 1752-es budai kiadások¹⁸

A' mikor érkezel annak a' **bértzire**,
(I/69, p. 9)

A' mikor érkezel annak a' **berkére**
(I/69, p. 8)

E verssor figyelembevételével már csak az editio princeps, illetve az 1754-es kiadás között kell döntenünk:

¹⁶ Az idézett verssorok (ha nem jelzek mást) mindig az editio princepsből valók.

¹⁷ Az idézett verssorok a Kassai kéziratból valók.

¹⁸ Az idézett verssor az 1752-es budai kiadásból való.

Editio princeps, Surányi kézírata

1754-es kiadás

Ha meg hozod, ezért leszz **minémű béred.**

(I/21, p. 3)

Ha meg hozod, ezért leszz **igen jó béred.**

(I/21, p. 3)

A bemutatott példák alapján egyértelmű, hogy Surányi forrásának egy editio princepsről készült kéziratos másolatnak kellett lennie.

A fentebb idézett részletből egyúttal az is kiderül, hogy forrása hiányos volt („ennyihán levél héjávalis lett légyen”). Úgy tűnik, hogy másolás közben igyekezett pótolni e hiányokat. Ez látszik például a költemény legvégén, amely forrásából szinte biztosan hiányzott. Ugyanis semmilyen racionális oka nincs annak, hogy a vers eredeti utolsó négy strófája helyett egy új befejezés íródjon. Ennek ellenére a költemény ezen része (az idézett strófák első két verssorának kivételével) teljes mértékben különbözik a nyomtatványokétól, s minden más verzió lezárásától is:

A nyomtatványok verziója

Azt keresvén engem ő tárgyának venne,
Meg-lőne, és kívánt praedájának tenne.
De nem hagyá Isten, hogy ez végben menne,
'S ilyen vér-szopónak szívem rabja lenne.

Mert a' Szűz Diánna fel-kele mellettem,
El-kergeté rólam, és tőle ment lettem,
E' pedig tovább-is meg-hartzol érettem,
Minthogy fizetését már én-is fel-vettem.

Nevem-is fel-vagyon jegyezve könyvében,
Adtam dolgaimat gondviselésében.
Azért, hogy véletlen ne akadj kezében,
Menny tovább, mert nem-vagy, tudom jól,
kedvében.

A' Szűz-Aszszony nevét mikor emlétettem,
Meg-pirúlt, meg-indúlt, én-is előbb mentem,
Es minthogy későn vólt, helyemre siettem,
Bé-is setétedett, mig oda érkeztem.

Hol-is a' Szűz-Aszszonyt szaporán áldottam,
A' fáradtság után végre el-nyúgodtam,
El-hagyám pallyámat, tovább nem futtattam,
Légyen elég, a' mit ezekről mondtam.
(V/142–146, p. 99)

Surányi verziója

Azt keresvén engem, ő Targyának Venne,
Meg löne, és kívánt praedájának tenne,
De meg Csalatkoztál kedved nem töltt benne,
Mivel hogy harczoltam erőssen ellene.

Azért csak távozzál: semmi közöd Velem,
Fiadat, magadat semmire böcsüllöm,
Mert a' Tisztaságot annyira Tisztelem,
Hogy kész vagyok érte: mind halnom,
s mind élnem.

Hogy ezeket hallá, Viszsa mendegelvén,
Le ütven a' fejét, hátra sem tekintvén,
Én is azon közben utamat követvén,
És hamar érhessek házamhoz sietvén.

Az hová ugyan csak be is Verekettem,
Venus, s Cupidotul hogy meg menekettem,
Azért az Istennek Dicséretet tettem,
Azután magamnak nyugodalmat Vettem.

Amen.
(V/126–129, p. 49v–50r)

Surányi emellett még cenzúrázta is a sokak által túlságosan erotikusnak, pornográfának tartott költeményt. Tehát nemcsak akkor nyúlt bele a szövegbe, ha ez forrása „szakadozottsága” miatt szükséges volt. A Nedecki Juliannához szóló ajánlásban, melynek teljes szövegét közlöm, így beszél erről:¹⁹

Az Tekéntetes es Nagyságos Nedeckei Nedecky Iulianna Kiss Aszonnak, nékem kegyes Patronámnak s Drága Komám Aszszonnak alázatos szolgálómat ajánlom.

Ennek előtte két esztendővel nemes Szala vármegyében Lesencse Tomajon létemben történet szerint akadott kezemhez a Tiszta élet Geniussanak historiája. Mivel pedig tudva lévén nálam, hogy Tekéntetes Kis Aszony fölöttébis gyönyörködik az ollatin versekkel jádzodozó historiákban, úgy annyira, hogyha foglalatossági meg engedik, magának csendes helyt választván, annak olvasásában oránként magát mulatgattya. Mellyhez képest ha sok rendbéli gratiaitul nem ösztönöztetem volnais, mind azon által előttem viselvén kötelességemet, magmaban el tökéltetem, a’ mennyire reszkető pennám és öreg napjaimra nézvé homályos szemeim engedik, hogy lé irjam, és azzal Tekéntetes Kiss Aszont neve napján még kössem; amintis hozzá fogván szerencsésen vighezis vittem, jó lehet azon historia óságára nizve már szakadozott s ennyihán levél héjávalis lett légyen, de mivel iffjuságom esztendeibenis meg fordulván kezemben, ennyihánszor átalis olvastam, így a’ fogyatkozásokat abbul vett emlékezetembül helyre hoztam. Mint hogy pediglen ezen magyar Homerus a’ meg történtt dolgoknak képzise alatt némelly verseket valamentire vastagabb pennával irtt legyen, az ollyatén verseket én vagy ki hattam, vagy pedig a’ szókat azokban meg változtattam, úgy mindazonáltal igyekeztem, hogy az értelme meg maradgyon. Vegye azért Tekéntetes Kis Aszony szokott kegyességgel, és ennek nem minimőségét, hanem az ajánlónak készségét, s Tekéntetes Kis Aszonyhoz való igaz hívsigét méltoztassék tekéntenyi, mert amaz köz mondás szerint: kinek nincs arannya vagy kövér báránnya, alázatos szolgálótyát ajánlya. Olvassa azért Tekéntetes Kis Aszony jó igyekezettel, engem pedig, szegén szolgálját uri gratiájával ápolgatni méltoztassék, a’ kibentovábbis magamat alázatossan ajánlom, élek, halok.

Tekéntetes és Nagyságos Kiss Aszszonnak
Irtam Eleffánton Februarius havában,
Szent Julianna estén 1764dik Esztendőben,

alázatos szegén legén szolgálja,
erdemetlen Komája,
Surányi György

¹⁹ Az átírásban a központosítást és a nagybetűk használatát modernizáltam. Surányi az e, é betűk megkülönböztetésében nem következetes.

A cenzúrázott verzió és a forrásszöveg (tehát az editio princeps) összevetése elvben jól mutathatja, hogy Surányi mit gondolt cenzúrázandónak Gyöngyösi versében, abban az esetben legalábbis, ha az általa kedvelt költeményt egy nemes hölgy olvassa. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a cenzor fő törekvése a már a 18. századi elemzők által is túlzottan erotikusnak ítélt munka illedelmesebbé tétele volt. Mindezt többféle eszköz alkalmazásával érte el, bár a két verzió különbségei esetenként biztosan másolási hibából adódnak. Az alábbiakban elsőként a másolás folytán kimaradt strófák eseteit mutatom be.

1. Biztosan másolási hiba miatt kimaradt strófák

Bizonyos szöveghelyek kapcsán egyértelmű, hogy a forrásszöveg és Surányi változatának különbsége nem szándékolt. Erre példa a következő részlet:

Nem kelletik ottan több tsapásnak lenni,
Tsak egyel-is könnyű annak fejét venni,
Mellyet Philoméla látván már meg-lenni,
Hogy azt fel-ragadja, siet oda menni.

**Es azt férre tévén, töb részét testének,
Még meg-sem hűltében éltető vérenek
Fel-kontzolja Progne, 's az tzélja kedvének,
Hogy abból főzessen ebédre Férjének.**

A' mint ezt fel-tette, úgy el-is követi,
Fijának a' testét sütteti, főzeti,
Kövé vált a' szíve, hogy nem érezheti
Ennek szörnyűségét, 's meg tselekedheti.
(IV/165–167, p. 78)

A költeményben Progne épp most gyilkolta meg kisfiát, Itist, s határozta el, hogy feltálatlja annak testét ebédre férjének. Surányi verziójából a 166. strófa hiányzik, amiért is az elbeszélés menete látványosan megbicsklik a megmaradt két versszak között. Ebben az esetben cenzúrázásról nyilvánvalóan nem lehet szó, mégpedig azért, mert ha Surányi valamiért kihagy egy szöveghelyet, akkor mindig igyekszik összecsiszolni a meg-

maradt, egymást követő versszakokat.²⁰ Az alábbi példa épp egy ilyen összecsiszolt szöveghelyet mutat be. Surányi csupán a „Hallván” szót írta át „Látván”-ra, s így a némi zavart okozó strófhianyot könnyedén kiküszöbölte:

H1 *Cupido*

Surányi kézírata

Mond haraggal: Megint itt vagy, te szemtelen,
Távozzál, mert mindgyárt meg-rontlak képtelen!
Botsát-is egy nyilat ellene hirtelen,
De hibáz, és lészen lövése helytelen.

Mond haraggal: itt vagy megint Te szemte-
len,
Távozzál mert mingyárt meg rontlak képtelen,
Bocsátis egy nyilat ellene hirtelen
De hibáz, és lészen lövése helytelen.

Mást fog azért, és azt veti idegében,
Forrván a' vér benne haragja mérgében,
Inti, vagy térjen-meg maga seregében,
Vagy szomorú véget végyen itt éltében.

Hallván ezt Cupidó, szárnyát meg-fordította,
Es Diánnát félvén ostromát tágította,
Szívemet az alól megint szabadította,
Rabjaihoz mégyen, 's-kínokat újjította.
(V/50–52, p. 88)

Látván ezt Cupido szárnyát meg fordítja
És Dianat félvén ostromát tágította,
Szívemet az alól megént szabadította,
Rabjaihoz mégyen, s-kinokat uijjította.
(V/48–49, p. 44v–44r)

2. Talán másolási hiba miatt kimaradt strófák

Bizonyos szöveghelyek kiesésekor nem sérül a szöveg értelme, amiért már nem evidens véletlen másolási hibára gondolni. Ugyanakkor a kihagyott szövegrész kapcsán nehéz elképzelni, hogy egy cenzor miért találta volna azokat kihúzandónak, illetlennek. Erre láthatunk példát a harmadik részben, amely egy nagyszabású vadászat egyik jelentét írja le:

Es a' férre tsapván erányzott helyétől,
Nyakában nem meszsze akad a' fejétől,
Irménisnek jobban jó a' nyil kezéből,
Mert az rajta által-hat a' tüdejétől.

Phialé felett egy Herjóka lebege,
Mert vala még akkor a' napnak melege,

²⁰ A Nedecki Juliannához szóló ajánlásban maga mondja: „ollyatén verseket én vagy ki hattam, vagy pedig a' szókat azokban meg változtattam, ugy mindazonáltal igyekeztem, hogy az értelme meg maradjon”.

Arra vetvén szemét, kézíja billege,
Férre rúgá magát a' miatt idege.

Azért noha tzéltott azzal óldalához,
De el-vetvén úttyát, jút tsak a' farához,
Kit látván, hirtelen kap újabb nyilához,
De a' sem vitetett erányzott tárgyához.

Mert egy reves fára tálalt vólt állani,
Midón szintén lőne, le-kezd az omlani,
Azzal tzélozása rendi meg bomlani,
Es a' nyil úttyából bal-felé hajlani.

Akad óldalában ott egy kóris-fának,
Bánnya hibázását a' Nympha nyilának,
Idegét újjonnan vonnya-fel íjjának,
'S vészi megint tzélúl a' Medvét magának.
(II/116–120, p. 52–53)

Hogy miért maradt ki ez az öt strófa Surányi verziójából, azt nem lehet eldönteni. Oka lehet az általa használt kézirat hiánya, egyszerű másolási hiba, de akár a 86 versszakon át olvasható monumentális vadászati jelenet megrövidítésének a szándéka is. Ugyanígy nehéz lenne dönteni azon strófák kimaradásának okáról, melyekben a szerelmi csalódás következtében öngyilkosságot elkövető személyekről olvashatunk:

Ez selyem-sinórral hurkolja géégéjét,
Amaz (a' szerelem vévén-el elméjét)
Maga veri által fegyverrel veséjét,
'S úgy adja Plútónak Ifjúság 'sengéjét.

Ki nagy tüzet rakott, 's allott közepében,
Nagy rikóltással ég 's repedez testében,
A' míg szólhat, szitok 's átok van nyelvében,
Cupidot átkozván illy veszedelmében.

Ki mély kútat keres, 's magát abban veti,
Ki a' meg-emésztő könyvezést követi,
Annak tengerében életét temeti,
Ki mérges itallal magát emészteti.

Némelly pedig szívét vágja-ki mellyéből,
Haragossan marja azt kínnya mérgéből.

Némelly mindent üldöz, tűz láng jó szeméből,
Melly mind Cupidonak van dühösségéből.
(I/79–82, p. 11)

Hasonló problémával találkozunk a második részben is. A költemény második részében tulajdonképpen különböző katalógusokat olvashatunk. Például házasságtörés-katalógust, bosszúkatalógust, udvarlaskatalógust, panasz-katalógust, szépséghiba-katalógust stb. A következő részlet a bosszúkatalógusból való, abból a tematikus egységből, melyben nők állnak bosszút az őket ért sérelmekért. E szakasz mindössze 8 strófából áll (a férfiaké 15 versszak hosszú), Surányi verziójában pedig ezek közül is csak az első kettő olvasható. Tény, hogy emiatt a megcsalt feleségek aktív ellenállása a cenzúrázott szövegben még kevésbé kifejtett, mint Gyöngyösi eredetijében, de itt sem lehet biztonsággal dönteni a kérdésben. Íme a teljes katalógus:

Mert a' Nöstény-rend-is sok panaszát hánnya,
Es azt boszszúllani mérgesen kívánnya,
A' mit fel-tet, arra magát reá szánnya,
Es végben-is viszi, ámbár azt meg bánnya.

E' meg-útált Urát sokképpen leseti,
Esküszik, hogy vagy így, vagy úgy meg-öleti,
Sokféle hányt tórit el-sem kerülheti,
Hanem tett boszszúját halállal fizeti.

Ama gyilkosokat fogad a' házára,
Leg-jobban aluván rohannak ágyára,
Ott darabolják-fel, 's vetik az útzára,
Reggel fel-virradván sokak' tsudájára.

E' vendégséget üt, Urát jól tartattya,
Végre le-fektetvén titkon meg-fojtattya,
Másnap halva lelvén lármáson jajgattya,
Hogy a' bor ölte-meg, reá azt fogattya.

Urát ez másokhoz küldi múlatásban,
Es mikor víg lévén ott a' jól-lakásban,
Ejjel haza menne senkit nem-bántásban,
Altal-vereti azt az úttza-hajlásban.

Némellyek keresnek Néző-Tudósokat,
Es meg-aranyozván elsőben azokat,
Vará'slások után vészik tanátsokat,
Miképpen hozhatnák veszélyre Urokat.

Végben-is viszik azt sok adományokkal,
Hogy meg-romoljanak kezekkel, lábokkal,
Azok nyomorognak másféle tagokkal,
Es szörnyű kínokat vallanak azokkal.

Ezt pedig a' veszély várja a' mezőben,
Amannak az halál hány tört az erdőben,
Ki éjtszaka retteg, 's ki minden időben,
Ez a' kertben romol, amaz a szőlőben.
(II/93-100, p. 28)

3. Biztosan cenzori beavatkozás

Surányi több helyen is átírja a verset, s nem hagyja ki a problémás szöveg helyet. Nyilvánvaló, hogy a beavatkozás célja gyakran a durva vagy provokatív szavak, kifejezések finomítása:

H1 *Cupido*

Surányi kézírata

Mond' a' másik: nagyobb az én rövidségem,
Mert nem-régen történt vala betegségem,
Mások alá veté farát Feleségem,
A' mig helyre állott abból egésségem.
(II/9, p. 17)

Mond a másik: nagyobb az én rövidségem,
Mert nem régen történt vala betegségem,
Masoknak kedvezett sokszor Feleségem,
A mig helyre állott nékem egésségem.
(II/8, p. 9v)

Van' olly-is, ki szívét azzal szomorgattya,
Hogy mikor tanuló-házát látogattya,
Praeceptor az aszszonyt bizvást szorongattya,
'S Calepinus helyett a' **pendelyt**²¹ forgattya.
(II/32, p. 20)

Van ollyis, ki: szivit azzal szorongattya,
Hogy mikor tanuló házát látogattya,
Praeceptor az Aszont bizvást szorongattya,
S-Calepinus helyett a **kötént** forgattya.
(II/19, p. 10v)

Azomban nem mervén hálni magánosan,
Más mellé dült sokszor, 's bátrabb volt párosan,
De járt Hadnagy Uram annyiban hasznosan,
Hogy a' lapos hasat találta tsútsosan.
(II/59, p. 23)

Azomban nem mervén hálnyi magánossan,
Más mellé dült sokszor, s-bátrabb volt párossan,
De járt Hadnagy Uram annyiban hasznossan,
Hogy a Feleségét találta Modissan.
(II/30, p. 11v)

²¹ A pendely a korban fehér házivászonból készült alsószoknyát jelentett, amely közvetlenül a testet takarta.

Ugymint, A' ki vénnel nőszik sok pénzéért,
Tudva **Kurvát** vészen nagy Nemzettségéért,
Vagy más vétekbélit valaki kedvéért,
Tsuda, mit nem mivel azokkal vesztéért.
(II/150, p. 35)

Ugymint: a ki Vénnel nőszik sok pinziért,
Tudva **roszszat** vészen nagy Nemzettségéért,
Vagy más vétekbélit valaki kedviért,
Csuda mit nem mivel azokkal vesztiért.
(II/78, p. 14v)

Az utolsó példa kapcsán elmondható, hogy Surányi következetesen kerüli a „kurva” szó használatát. Míg a nyomtatványokban összesen négyszer fordul elő, addig a kéziratban egyszer sem.

Szintén gyakori jelenség, hogy Surányi kisebb-nagyobb blokkokat is eltüntet a szövegből. Ez olykor csak 3–4 strófát jelent, máskor viszont akár 15–20 strófányi szakaszokat is kihúz. E szakaszokban nem minden strófa tartalmaz egyetlen leírásokat, sőt előfordulnak olyan kihúzott egységek is, amelyekben egyáltalán nem találunk ilyen tartalmú versszakokat. Úgy tűnik, hogy a másoló eleve meg akarta rövidíteni a költemény legerotikusabbnak tartott, leginkább kifogásolható második részét. Feltűnő ugyanakkor, hogy az ilyen kihagyott blokkok zömében mégis akad egy-egy olyan kihívó leírást, obszcén szót tartalmazó strófa vagy verssor, amely különösen bánthatta a cenzor szemét. Például abban a 4 strófás blokkban, amelyben Philomela átkokat szór az őt kegyetlenül meggyalázó Tereusra:

Engemet, óh, Lator, im, **Kúrváddá** tettél,
Magával Nénémmel meg-nem elégedtél,
Hanem énnékem-is, im', Férjemmé lettél!
Oh, átkozott, miért inkább meg-nem öltél?
(IV/106, p. 70)

Egy másik, 10 strófás szakaszban szintén igen provokatív leírásokat olvashatunk:

Ennek (noha magát gyakran confortálja,
De még-is a' tárgyat hibáson találja)
A' fáj, hogy Nósténnye másért meg-útálja,
Es a' ki jobban ló, annak inkább állja.
(II/26, p. 19)

Máshol testi hibákat kitaláló, verisztikus jellemzések fordulnak elő a kihagyott 20 strófás egységben:

Ugy ki hálhat kedvén a' dohos szájúval,
Rühessel, sülyössel és büszhödt lábúval,

Rút torhákat hányó rothadott májjúval,
Annál inkább azzal, ki veszett frantzúval.
(II/126, p. 32)

A katalógusokban bemutatott férfiakkal és nőkkel (akik mind Cupido áldozatai) megesett történetekről többnyire egy-egy strófában értesülünk. Előfordul azonban, hogy egy ilyen történet több versszakban van elmesélve. Ennek egyik példája egy férj elbeszélése, aki saját megcsalását meséli el. Kétség sem fér hozzá, hogy Surányi szándékosan hagyta ki ezt a teljes részt:

Az így szóll: kezdetem vólt egy helyre mennem,
De hogy későn járék, esvén olly hírt vennem,
Meg-térék útamból, 's azt kezdém fel-tennem,
Valamint, valahogy, othon kell ma lennem.

Haza-is érkezém, de tsak étszakára,
Mikor már az Aszszony ment vólt nyúgalmára,
Mindazáltal úgy-is vigyázzván magára,
Elebb fel-kél, mint én lépek szállására.

Mond: Ki várhatta most meg-érkezésedet,
Előre miért nem-küldted' emberedet,
Tudhatalak vólna úgy varni tégedet,
A' mint illik látnom kedves személlyedet.

El-költ a' vatsora, mit adjak már enned,
Édesem, kell addig várakozva lenned,
Míg valami készül, azomban jobb menned
Az ebédlő házban, 's ottan meg-pihenned.

Magam pedig mindjárt mégyek a' konyhára,
Hogy a' mit készítnék, ne légyen sokára.
A' kit hallván én-is így szóllék szavára:
Ettem már, szükségem nints a' vatsorára,

Hanem nyugovás kell. a' minthogy kardomat
Le-is óldom, ágyhoz készítem magamat,
Míntha szívem ugyan érzene dolgomat,
Nem lehet tágítnom meszszire ágyamat.

Végre a' mikor már alunni kezdettem,
Nagy hortyogást hallok, mellyre fel-ébredtem,

Ugy tettett, mintha a' vólna tsak mellettem,
Hogy az Aszszony tészti azt, ugy vélekedtem.

De midőn tovább-is hattya a' fületem,
Fel-kezdém emelni az ágyból fejemet,
Akkor más gondolat ütven már szívemet,
Kiáltok, hogy hamar gyújtsák-meg tüzemet.

A' melly készen lévén hamar fel-is lobban,
Az hortyogás pedig újjúl mind nagyobbban,
Le szállok az ágyról, hogy láthassam jobban,
Ki lészen az, látván, a' szívem meg-dobban.

Mert kertészem hortyog, 's fekszik az ágy alatt,
Ki oda az ágyból tsak előttem szaladt,
Kinozván az Aszszonyt a' lelki fúrdalat
Fél, hogy torkára forr az attól nyelt falat.

Hogy ezt tselekedje, azt soha nem véltem,
Meg-híttem mindenben, mert tőle nem félttem,
Minden zavar nélkül véle szépen éltem,
Es hogy tovább-is az ugy lészen, reménltem.

E' pedig onnét lett, 's nem-esett másképpen,
Midőn egykor véle sétálgatnék szépen,
A' Kertészt találjuk majd a' kert közepén,
A' verőn alunni, ki-terjedve éppen.

Magam mondom néki, nézd az árbotzfáját,
Mint fel-sátorozta, 's ki-nyomta gatyáját,
Kit látván, másfelé fordítja ortzáját,
Mintha utállaná tetemes tsudáját.

Tetszik pedig néki anak nagy dorongja,
Mert noha fút tőle, de meg-mosolyogja,
Az után pediglen maga melle fogja,
Es ágyának, mint én, lész kedvesbb zalogja.

Mert jóllehet dolgát most rajta vesztette,
Es a' mint érdemli, meg-fizet érette,
De tudom, az előtt azt másként követte,
En előttem pedig mindenkor színlette.
(II/33-47, p. 20-22)

Surányi – ahogyan ez várható volt – főként a második részt dolgozta át, minthogy ez tartalmazza a legtöbb erotikus tartalmú strófát. Érdekes módon azonban cenzori munkájának másféle területei is vannak. A kézirat a bizonyosan Surányi által gyártott, Nedecki Juliannához szóló ajánlason kívül tartalmaz egy másik, olvasóhoz szóló ajánlást is. Olvasóhoz szóló ajánlást egyébként maga Gyöngyösi is írt a vers rövid verziójához,²² sőt az editio princepsben is olvasható egy, mely Gyöngyösi szövegétől teljesen különböző (utóbbi Turoczi Mihály szerkesztménye), s mely a későbbi nyomtatványokban is öröklődött. Megállapítható, hogy a Surányi kéziratában lévő ajánlás sem Gyöngyösi, sem Turoczi verziójával nem azonos. Minthogy Surányi forrása az editio princeps másolata, az vélhetőleg tartalmazta Turoczi ajánlását. Ez azért is valószínű, mert annak egyik jellegzetes kifejezése fel is bukkan Surányinál a másik, Nedecki Juliannához szóló ajánlás szövegében („vastagon fogó penna”), továbbá olvasónak szánt ajánlásában azzal a jótanáccsal is találkozunk, hogy a boldog élet elérése érdekében a „tisza élet Geniusának” példáját érdemes követni. Surányi tehát bizonyosan Turoczi ajánlását látta, de jelentősen át is írta azt. Ennek illusztrálására mindkét ajánlás szövegét idézem:²³

Turoczinál:

A' Kegyes OLVASÓHOZ,

Bizonyos az, hogy mennél többet fárad a' penna; annál vastagabban fog, te azért Kegyes Olvasó meg-ne ütközzél, hogy ha valahol e' munkátskában-is a' penna egy kevéssé vastagabban fogott vólna, mert azok-is olly dolgok, mellyek meg-történhetek. Ennek olvasásához azért készületlen ne nyúlj, hanem mivel mindennek ideje vagyon, annak olvasására bizonyos időt szabj, és abban, azt nem sietve 's mintegy futva, hanem halkal és figyelemmel egészen által olvasd el, távoztatván az ide 's tova kapdosó ugrádozást az olvasásban, és úgy a' Tsalárd CUPIDONAK kegyetlenségét meg-esmérheted, és annak mérges nyilait a' Tiszta életnek GENIUSSAVAL el-kerülheted, olvasd azért jó igyekezettel. Te magad pedig élj kívánt áldásban 's jó egészségben;

Fent nevezett Szolgád,
ohajtom szívessen.

²² Ezt ld. GYÖNGYÖSI, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, i. m., 9–10.

²³ A nagybetű-használatot és központosítást itt is modernizáltam.

Surányinál:

A Kegyes OLVASÓHOZ 1703²⁴

Ved eszedben, Kegyes Olvasó, hogy ezen historiában a Geniuson értetődik a' magános tiszta élet, a' Vennuson pedig a' csalárd világ, Cupidon abrázoltatik a világnak különbféle szín alatt lévő incselkedése. Azért, ha szerencsésen akarod életedet folytattni, s boldog napokat akarsz számlálni, kövesd a' tiszta élet Geniussának példáját. Ha tanácsomat fogadot [!], mind test, ördög, világot, kik neked Cupidóval nagy ellenséged, meg győződ. Olvasd tehát jó szándékal, Te pedig kívánt áldásban élly sok esztendőket.

Látható, hogy míg a nyomtatványok ajánlásában egy az erotikus tartalom miatt mentegetődző, viszont a költemény eszmei mondanivalóját dicséző szöveg olvasható, addig Surányi verziójában egy didaktikus versértelmezést találunk. Surányi minden fontosabb szereplőt – a mű intenciójától egyáltalán nem idegen módon – allegorikus figuraként értelmez. Eszerint a főhős, Genius, a tiszta életet, Venus a csalárd világot, Cupido pedig a testiséget („a világ incselkedését”) hivatott jelképezni. Ehhez hasonló magyarázat egyébként Gyöngyösi ajánlásában is olvasható, ő azonban bővebben fejti ki mondandóját. Geniusról például így ír: „a Geniuson értetik egy olyan személy, aki minekutána általlátta sok dolgokból az említett veszedelmeket s azoknak szörnyűségét, amelyek, tudnia illik, mind az házasságban, mind azon kívül az megmondott buja szerelemnek mérge s emésztő tüze miatt szoktak esni, és azokat el akarná kerülni.”²⁵ A költő emellett a mitológiai háttérrel is tisztázza, ami Surányinál teljes mértékben hiányzik. Az általa cenzúrázott, olvasóhoz szóló előszó a költemény szövegében is kifejtett értelmezési elvárásokat összegzi csupán, s az erkölcsi mondanivaló nagyon rövid summázata akar lenni.

Surányi verziójában tehát nem pusztán a mű érzéki tartalmú strófáktól való megtisztításáról van szó. A verset egy nemes kisasszonynak ajánlotta, s a másoló emellett, hogy illedelmesebbé tette a költeményt, röviden és egyszerűen értelmezte is azt a számára. Mindezzel együtt igen csak érdekes, hogy Surányi épp egy ilyen – meglehetősen pikáns – munkával köszöntötte a hölgyet névpapja alkalmából.

²⁴ Az idegen kéz által utólag lejegyzett évszám olvasata és jelentése is bizonytalan, minthogy azt akár 1705-nek is lehetne olvasni. Az olvasattal kapcsolatban több szakértő véleményét is kikértem (Adamik Lajosét, Bujtás László Zsigmondét, Latzkovits Miklósét, Szabó András Péterét), de egységes, határozott álláspontot így sem sikerült kialakítani. 1703-ban-ban egyébként még élt Gyöngyösi, 1705-ben viszont már nem. Valószínű azonban, hogy az évszámnak se így, se úgy nincs köze Gyöngyösi biográfiájához.

²⁵ *Uo.*, 9.